

EKZOGEN RELYEFƏMƏLƏGƏLMƏNİN DAĞ LANDŞAFTLARINA TƏSİRİNİN TƏDQIQI

İlham Mərdanov

Coğrafiya üzrə elmlər doktoru, professor
Sumqayıt Dövlət Universiteti
geography.sumqayit@mail.ru

Tahir Ağayev

Yer elmləri üzrə elmlər doktoru
Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə: Bu işdə ekzogen relyefin əmələ gəlməsinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi, təbiətin rəşional idarə edilməsi məqsədilə aerokosmik tədqiqatların müxtəlif materiallarından istifadənin vacibliyi qeyd edilmiş, həm ekocoğrafi tədqiqatlarda, həm də turizm obyektlərinin yerləşdirilməsində aerokosmik məlumatların əhəmiyyəti qeyd edilmişdir. turizm sənayesinin formalaşması zamanı Axvay zirvəsinin ətrafındakı ərazi xarakterik ərazi kimi təhlil edilir.

Açar sözlər: dağ silsiləsi, yamac, material, monitoring, ekzodinamik, sel

Azərbaycan hüdudlarında ekoloji baxımdan həssas bölgələrdən biri Baş Qafqaz silsiləsinin cənub yamacıdır. Burada landşaftların vəziyyətinə təsir göstərən ekzogen relyefəmələgətirən proseslərin tədqiqi elmi, ekoloji və müxtəlif təsərrüfat sahələrinin yerləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Elmi baxımdan dedikdə, bu proseslərin inkişafına səbəb olan təbii və antropogen amillərin rolunun qiymətləndirilməsi, dağ landşaftlarının deqradasiya dərəcəsinin müəyyənəşdirilməsi başa düşülür.

Ərazi fəal surətdə təsərrüfat fəaliyyətinin transformasiyasına məruz qalır (Воскова и др., 2021: c.18). Xüsusilə, rekreasiya təsərrüfatının inkişafını qeyd etmək olar. Turizmin inkişafı kompleks ekoloji tədqiqatların həyata keçirilməsini tələb edir və bu tədqiqatların nəticəsində dağ landşaftlarının bərpası və yaxşılaşdırılması sahəsində həyata keçirilməsi vacib olan təbiəti mühafizə tədbirləri müəyyən edilə bilər.

Ümumiyyətlə, Baş Qafqaz silsiləsi yamacların böyük meyllikləri, torpaq və süxur kütlələrinin intensiv eroziyasının inkişafına gətirib çıxaran leysan tipli yağıntıların yağması səbəbindən nəinki regionun, həm də bütün dünyanın ekzodinamik baxımdan ən təhlükəli ərazilərindən biri hesab edilir (Nabiyev et.al., 2019: p.5277; Керимова и Кучинская, 2018: c.51). Bu səbəbdən, ərazidə daimi ekocoğrafi monitorinqin həyata keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Effektiv monitorinqin təmin edilməsi üçün aerokosmik təsvirlərin müxtəlif emal üsullarının və vasitələrinin tətbiqi mühüm rol oynaya bilər.

Son illər təsvirlərin kompüter emalı sahəsində ən geniş yayılmış proqramlardan biri Arc.GIS proqramı və onun versiyalarıdır. Bu proqramın köməyi ilə horizontal-ların emalı əsasında relyefin əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etmək mümkündür. Bu o baxımdan əhəmiyyətli-dir ki, yamacların batıq və ya qabarıq olması ekzogen relyefəmələgətirən proseslərin gedişinə təsir göstərir və xüsusiyyətlərin müəyyənəşdirilməsi təbii-dağıdıcı proseslərin mümkün inkişaf təmayüllərini müəyyən etməyə imkan verə bilər.

Təkrar çəkiliş materiallarının istifadəsi dağ landşaftlarının vəziyyətinin zaman dinamikasının müəyyənəşdirilməsində çox əhəmiyyətli-dir və bu materiallarla, o cümlədən, emal proqramları ilə təminat ekocoğrafi tədqiqatların təşkili işində qarşıya çıxan ən mühüm problemlərdən biri hesab edilir. Müəyyən zaman fasilələri ilə çəkilmiş şəkillər dağ landşaftlarında baş verən dəyişikliklərin təmayüllərini aşkarlamağa imkan verir (Марданов, 2021: c.123; Хацаева, 2015: c.61). Bu, xüsusilə, çöl tədqiqatlarının həyata keçirilməsi çətin olan yüksək dağlıq ərazilərin tədqiqi üçün vacibdir və bir çox ölkələrdə tədqiqatların əsas üsulu

hesab edilir. Bir sıra hallarda müxtəlif rəng spektrlərində çəkilmiş təsvirlərdən istifadə geniş tətbiq edilir.

Aerokosmik təsvirlərin vizual dəşifrəlməsi yolu ilə təbii-dağdıcı proseslərin intensivliyinin qiymətləndirilməsi ekzodinamik baxımdan mürəkkəb bölgələrdən biri sayılan Baş Qafqaz silsiləsinin cənub yamacının çay hövzələridir. Bu ərazidə fəal denudasiya və eroziya prosesləri yamacların böyük meylikləri şəraitində qısa bir müddətdə qırıntı kütləsinin çay yataqlarına daşınmasına, nəticə olaraq, sel axınlarının baş verməsinə səbəb olur.

Ekzogen relyefəmələgətirən proseslərin intensivliyi baxımından fərqlənən Baş Qafqaz silsiləsinin cənub yamacı son illərdə fəal sürətdə turizm biznesinin təsir dairəsinə daxil olur və bu səbəbdən həmin ərazidə ekzogen relyefəmələgətirən proseslərin dağ landşaftlarına təsirinin qiymətləndirilməsi böyük praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Dağlıq ərazilərdə mövcud landşaft müxtəlifliyi ekoloji turizm həvəskarlarını cəlb edən amil kimi nəzərdən keçirilə bilər. Həmçinin, pozulmuş torpaq və bitki örtüyündən məhrum olmuş dik meyilli dağlıq ərazilər ekstremal turizm həvəskarları üçün cəlbedici ola bilər. Bu baxımdan, Baş Suayırıcı silsilədə yerləşən Ahvay zirvəsini (3481,1 m) qeyd etmək olar. Bu zirvə dik sürətdə Bulanıqsu çayının dərəsinə enərək, geniş ufantı və səpinti sahələri yaradır. Ufantı və səpinti sahələri təsvirə tünd dənəvər çalar verir. Bu qırıntılar çay məcrasına doğru hərəkət edərək bəzi yerlərdə dağ çəmənlərinin səthini örtür. Bütöv qarlıqlar qar örtüyünün bütövlüyünü pozan yamacların böyük meylikləri səbəbindən zəif inkişaf etmişdir. Belə qar sahələri əsasən, az meyilli zirvəətrafı sahədə və suayırıcı ərazidə müşahidə edilir. Belə meyliklər və səthin parçalanması qar dillərinin inkişafını şərtləndirir. Bu dillərin və ufantı yığınları ilə örtülmüş yamacların üzərindəki ayrı-ayrı qarlıq ləkələrinin intensiv əriməsi böyük sel təhlükəsi əmələ gətirir və bu ərazini sel ocaqlarının formalaşdığı yüksək dağ massivi kimi səciyyələndirməyə imkan yaradır.

Mütləq qeyd edilməlidir ki, bu ərazidə hər hansı bir təsərrüfat fəaliyyətini təşkil etməzdən əvvəl qabaqcıl beynəlxalq təcrübə öyrənilməli, qarşılıyıcı tədbirlər görülməlidir (Ivan Paunović and Verka Jovanović, 2019: p.62). Bu baxımdan, ilk növbədə, Alp-Himalay geosinklinal qurşağında yerləşən ölkələrin tədqiqatlarının nəticələrinə diqqət yetirilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Воскова А.В., Гуня А.Н., Караваев В.А., Марьянских Д.М. (2021) Землепользование и возможности регулирования антропогенной нагрузки на горные ландшафты северного макросклона Большого Кавказа (На примере доли-

- ны р. Карасу) // Устойчивое развитие горных территорий, Владикавказ, Т.13. №1(47). -С. 16-24.
2. Керимова Э.Д., Кучинская И.Я. (2018) Геоэкологический анализ ландшафтной структуры селеносных бассейнов южного склона Большого Кавказа Грозненский естественнонаучный бюллетень, том 3, № 2 (10), DOI: 10.25744/genb.2018.10.2.006. -С.49-57.
 3. Марданов И.И. (2021) Формирование ландшафтного разнообразия в субниважно-нивальном поясе азербайджанской части Большого Кавказа // Известия Тульского государственного Университета, науки о земле, Выпуск 4, Тула, Издательство ТулГУ, ISSN 2218-5194. -С.121-131.
 4. Хацаева Ф.М. (2015) Дешифрирование оползней на аэрофотоснимках горной территории РСО-Алания // Устойчивое развитие горных территорий, №1(23), с.59-64.
 5. Ivan Paunović, Verka Jovanović. (2019) Sustainable mountain tourism in word and deed: A comparative analysis in the macro regions of the Alps and the Dinarides. Acta geographica Slovenica, WITH SPECIAL ISSUE (Franciscan cadaster as a source of studying landscape changes) Vol. 59 No. 2, pp. 59-69.
 6. Nabiyeve G., Tarikhazer S., Kuliyeve S., Mardanov I., Aliyeva S. (2019) Formation characteristics of the mudflow process in Azerbaijan and the division into districts of territory based on risk level (on the example of the Greater Caucasus). Applied ecology and environmental research, 17(2): 5275-5291. <http://www.aloki.hu>, ISSN 1589 1623 (Print), ISSN 1785 0037 (Online), DOI: http://dx.doi.org/10.15666/aeer/1702_52755291 © ALÖKI Kft., Budapest, Hungary.

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЭКЗОГЕННОГО РЕЛЬЕФА НА ГОРНЫЕ ЛАНДШАФТЫ

Ильхам Марданов, Агаев Тахир

Резюме: В этой работе указана важность использования различных материалов аэрокосмической съемки с целью оценки последствий экзогенного рельефообразования, рационального природопользования, отмечено значение аэрокосмической информации как при экогеографических исследованиях, так и при размещении туристических объектов в период становления туристического хозяйства, проанализирован участок вокруг вершины Ахвай в качестве характерной территории.

Ключевые слова: хребет, склон, материал, мониторинг, экзодинамический, сель

STUDYING THE INFLUENCE OF EXOGENOUS RELIEF ON MOUNTAIN LANDSCAPES

Ilham Mardanov, Agayev Takhir

Summary: In this work, the importance of using various materials of aerospace surveys in order to assess the consequences of exogenous relief formation, rational nature management is indicated, the importance of

aerospace information is noted both in ecogeographic research and in the placement of tourist facilities during the formation of the tourism industry, the area around the peak of Akhvay is analyzed as a characteristic territory.

Key words: ridge, slope, material, monitoring, exodynamic, mudflow